

ПРОБЛЕМИ НА ИЗКУСТВОТО

ТРИМЕСЕЧНО СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ИСТОРИЯ И КРИТИКА НА ИЗКУСТВОТО

ART STUDIES QUARTERLY

ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИЗКУСТВОТА
ПРИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ – СОФИЯ

ISSN 0032-9371

1

ГОДИНА 50-та 2017

СЪДЪРЖАНИЕ

Günter Paulus Schiemenz. The Gothic Psalter in Munich – A Witness in the Case of the Orthodox <i>αἴθρι</i> Wall Paintings.....	3
Бисерка Пенкова. Ктиторските портрети в Боянската църква като свидетелство за историята и културата на своето време	9
Albena Milanova. La sculpture architecturale de la côte bulgare de la mer Noire entre l’Est et l’Ouest aux XIIIe – XIVe siècles.....	17
Диана Косева. Фигурални капители от разкопките във Велико Търново	28
Elissaveta Moussakova. Late Medieval South Slavonic Illumination in the Byzantine Context	35
Tsvetan Vasilev. Bilingualism in Post-Byzantine Mural Inscriptions in Balkan Art: Historical Background and Functions.....	45
Георги Парпулов. Две непознати творби на Захарий Зограф	52

ЮБИЛЕЙ

Александър Преображенски. Юбилеят на Енгелина Смирнова	54
Избрани публикации на Енгелина Смирнова.....	57

РЕЦЕНЗИИ

Мария Колушева. Зографи отвъд границите или за авторитета на арбанашката живопис	60
---	----

РЕЗЮМЕТА.....	62
---------------	----

CONTENTS

Günter Schiemenz. Gothic psalter from Munich – a witness to the case of the <i>αἴθρι</i> wall paintings in the Orthodox wall painting.....	3
Bisserka Penkova. The period’s history and culture as evidenced by the portraits of the donors of Boyana Church	9
Albena Milanova. Architectural sculpture from the Bulgarian Black Sea coast between the East and the West in the XIII-XIV c.	17
Diana Kosseva. Figure Capitals from Excavation Works in Veliko Tarnovo	28
Elissaveta Moussakova. Late Medieval South Slavonic illumination in the Byzantine context.....	35
Tsvetan Vasilev. Bilingualism in post-Byzantine mural inscriptions in Balkan art: historical context and functions	45
Georgi Parpulov. Two New Works of Zakharii Zograf.....	52

JUBILEE

Alexander Preobrazhensky. The Jubilee of Engelina Smirnova.....	54
Selected publications of Engelina Smirnova	57

REVIEWS

Maria Kolusheva. Icon Painters Beyond Borders or on the Authority of the Arbanassi Painting	60
--	----

SUMMARIES.....	62
----------------	----

SUMMARIES

ГОТИЧЕСКИЯТ ПСАЛТИР ОТ МЮНХЕН – СВИДЕТЕЛ ПО СЛУЧАЯ ЗА ИЗОБРАЖАВАНЕТО НА αἱνοὶ В ПРАВОСЛАВНАТА СТЕННА ЖИВОПИС

Гюнтер Шименц

В статията се поставя под съмнение общоприетото мнение каква е причината за изписването на псалмите 148-150 (αἱνοὶ) в православните църкви. До момента се приемаше, че изборът именно на тези последни псалми е продиктуван от литургичната им употреба в службата на утренята. Също се обръщаше специално внимание на факта, че често изображенията им са разполагани в притворите на храмовете – помещения, свързани с поменалния ритуал. И тъй като псалмите играят определена роля при погребенията, то се заключаваше, че тези изображения са избирани именно заради тази си конкретна литургична употреба. От там произтичаше и обратният аргумент – от наличието на псалми в дадено помещение, се заключаваше, че то е използвано за погребения. В статията е представен доказателствен материал, изключващ всички посочени хипотези. Той отговаря на всички критерии, поставяни от стенната живопис, и въпреки това очевидно е напълно несъвместим с предложените обяснения. Какви са критериите, за да бъде възприет ка-

то достоверено доказателство? На първо място той трябва да съдържа изображения и на трите псалма, визуализирани в православното изкуство. От друга страна, той трябва да изключва всяка връзка с химните, изпълнявани в притворите или в която и да е част на храма, т.е. тези илюстрации на псалмите не трябва да са стенописи. Освен това, за да се изключи всякакво влияние на православната литургия, те трябва да са абсолютно неправославни.

Такова доказателство наистина съществува. Това е псалтирът Clm 835 (ок. 1200) от Баварската държавна библиотека в Мюнхен. Той представлява луксозен ръкопис, служил очевидно при представителни случаи. Отличното състояние, в което е запазен, потвърждава предположението, че той не е използван за литургична употреба. Създаден е в Англия ок. 1200 г. и вероятно е сватбен подарък на Уолтър де Ласи за съпругата му Маргарет де Браоз.

THE PERIOD'S HISTORY AND CULTURE AS EVIDENCED BY THE PORTRAITS OF THE DONORS OF BOYANA CHURCH

Bisserka Penkova

The representations of Sebastocrator Kaloyan and especially, of his wife Desislava, as well as of Bulgarian

sovereign, King Constantine Tikh of Bulgaria and Queen Eirene Laskarina are the most popular portraits from Boyana Church. The east wall of the narthex features the images of the patron saint, St Nicholas and of Christ Chalkites, which, together with the two couples, form a composition conveying an important political message. The latest restoration works have proved that the earliest paint layer on the east wall of the narthex dates from the mid-thirteenth century rather than from the twentieth century, as literature would give it. This is a rare example of a change in the images in the course of the church painting: the portraits of St Nicholas and Christ Chalkites switched places. This unusual solution might result from Kaloyan's elevation to the post of Sebastocrator and the King's will to be painted at the church. Thus the King and Christ Chalkites, whose cult was closely related to the court of Nicaea, were represented side by side. King Constantine Tikh Asen demonstrated in such a manner his relation with the royal dynasties of Bulgaria and Nicaea. An analysis of the elements of Desislava's costume suggests a broad cultural context, encompassing both the Latin West and the Byzantine East. The small pearly crown and the red shoes attest to the assumption that she has royal blood and Kaloyan is a 'grandson of St Stefan, King of Serbia' by marriage.

**АРХИТЕКТУРНАТА
СКУЛПТУРА ОТ
БЪЛГАРСКОТО
ЧЕРНОМОРСКО КРАЙБРЕЖИЕ
МЕЖДУ ИЗТОКА И ЗАПАДА
ПРЕЗ XIII-XIV В.**

Албена Миланова

През Средновековието българското Черноморие е важна контактна зона между Изтока и Запада. За неговите територия, икономически и човешки ресурси се борят различни политически сили – България и Византия, Венеция и Генуа, татарите и влашките княжества, а от последната четвърт на XIV в. и османците. Художествената дейност в региона през XIII-XIV в. се формира в пъстра етническа среда, в която освен българи и гърци, можем да различим „западни хора“ – венецианци, генуезци, „северни племена“ – татари, кумани, „източни елементи“ – арменци, евреи, сирийци.

Сред нейните прояви особено слабо проучена остава монументалната каменна пластика, която във византийския културен ареал винаги е свързана с представителната архитектура. Първоначалното ѝ хронологично и географско разпределение показва, че през XIII-XIV в. скулптурното производство намалява и се съсредоточава само в няколко центъра като Месемврия измества Варна от водещото място, което тя заема през ранновизантийския период. Заедно със Созопол са единствените градове, чиито сгради не престават да получават каменнопластична украса през всички периоди. Изолирани украсени архитектурни детайли произхождат от четири други места: Варна, Каварна, Калиакра и Приморско в района на Урдовиза. Четири чужди на балканската и европейската традиция релефа с конници свидетелстват за проникването на художествени вкусове от невизантийския Изток.

Анализът на представената скулптурна продукция в контекста на отношенията Изток-Запад разкрива високо ниво на „пропускливост“ за чужди влияния, идващи както от „схизматичния“ Запад, подтикваш към смели пластични експерименти във фасадния декор, така и от ислямизирания Изток, който възражда древните теми на иранското изкуство, без да се губят от поглед актуалните тенденции, подавани от ателиетата на византийската столица.

**FIGURE CAPITALS FROM
EXCAVATION WORKS IN
VELIKO TARNOVO**

Diana Kosseva

This study aims at presenting three capitals from Veliko Tarnovo, whose making is associated with the Byzantine capital. These are figures in relief from which stands out a big pilaster capital from the complex at the church of Forty Holy Martyrs, as well as two other capitals which decorated the interior of the church at the Palace and the Patriarch's church within the walls of the Tsarevets Fortress.

The reliefs with figure images of saints from the excavations at the capital of the Second Bulgarian Kingdom Veliko Tarnovo are closely connected to a group of monuments made in the famous sculpture workshop in Constantinople, active in early 14th c. These works of the Palaiologos sculptures are characterized by the frames or the central images overlap with other figures, arms and accessories, giving an impression of depth and multiplane structure. The reliefs from this workshop in the capital of Byzantium recreate the style of the illustrious sculpture monuments of Antiquity, skillfully combined with Christian iconography. Their exquisite sense of volume is counterbalanced by the topically colorful dramatism of the murals and mosaics in the church interior, discreetly adding to its impact. The classic beauty the faces is due to the precise execution of the details and the inimitable freshness of the shapes. In the last two decades of the 13th c. and in the early 14th c. the Byzantine capital saw a boom in construction under the patronage of leading families, including branches of the Palaiologos dynasty and others of the ruling class. At the same time (late 13th and early 14th c.), Bulgarian rulers or members of their families also became donors to chapels and parts of the most representative churches. It seems that this renovative donor policy follows the trends and tastes in Constantinople, and most probably not only follows fashions but makes use of the works of the already famous workshop in Constantinople, ordering top products of the Palaiologos sculpture, which even in this damaged condition are worthy of admiration.

The use of the figure reliefs in question in the Bulgarian capital must be associated with the decoration of renovated or added parts of the interior of churches and Palace buildings, with chapels,

tombs, entrances, passageways, etc. commissioned by high ranking donors.

**КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНА
ЮЖНОСЛАВЯНСКА
РЪКОПИСНА УКРАСА ВЪВ
ВИЗАНТИЙСКИ КОНТЕКСТ**
Елисавета Мусакова

Съкратен вариант на този текст беше изнесен като доклад на Кръглата маса „Балкански книжовни центрове и ателиета: писачи, орнаментатори, миниатюристи (Les centres et ateliers de copie balkaniques: scribes, ornemanistes, miniaturistes)“, на XXIII Международен конгрес за византийски изследвания в Белград през август 2016 г. Предмет на обсъждане са проявите в южнославянски ръкописи на част от художественото наследство на Византия – както това от собствено византийската епоха, така и това от епохата на османското владичество в Балканския полуостров. Украсени ръкописи и иконографски мотиви, използвани в определени местни книжовни центрове, са подбрани с оглед дискусиата и оценката на сегашното състояние на проучванията, както и на техните перспективи. Тъй като в наскоро излязлата монография на Зоран Ракич за сръбската миниатюра от XVI и XVII в. е представена широка картина на сръбските центрове и ателиета, примерите, привлечени тук, се отнасят или до по-слабо проучени ръкописи, или до спорни тези, като разбираемо е включен повече материал от български ръкописи и ръкописи с неуточнен произход. Така, през призмата на използваните в тях образци от Палеологовата и пост-византийската епоха, се поставя акцент върху недостатъчно проучени книжовни средища – Лесновското или евентуално Пшинското (и двете свързани с Кратовската школа), Карловското и в частност, ръкописите на книжовниците Петър Даскал, грешния Димитър и Аврам Димитриевиц, йеромонах Даниил. Един от важните въпроси, които тези ръкописи повдигат, е доколко източниците за техните модели могат да се търсят в ръкописи, писани или пазени в светогорските манастири, което предполага още изследвания в широк план, които биха могли да се осъществят и в рамките на балканско научно сътрудничество.

**ДВУЕЗИЧИЕТО В
ПОСТВИЗАНТИЙСКИТЕ
СТЕНОПИСНИ НАДПИСИ В
БАЛКАНСКОТО ИЗКУСТВО:
ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ И
ФУНКЦИИ**

Цветан Василев

Кирилски и гръцки текстове, изписвани едновременно и систематично в стенната живопис на Балканите, започват да се появяват в периода на късното византийско изкуство (1204–1453). Тези ранни примери са индикация за опита на средновековните Балкански държави да станат участници в рецепцията на византийското културно наследство. Османските нашествия през XV век внасят промяна в характера и предназначението на стенописните надписи. Границите между бившите православни страни спират да съществуват, което през османския период изменя значително употре-

бата на гръцки надписи: те спират да са носител на национална идентичност, а по-скоро се превръщат в опит за частично съживяване на изгубения престиж на Източноправославното християнство. Трудните условия за строеж и реновиране на паметници на изкуството през XVI и XVII в. имат връзка с характера и особеностите на езика на гръцките надписи от този период. Поръчки за стенна живопис биват възлагани на пътуващи зографи с по-ограничен професионален опит и езикова компетентност.

Въз основа на анализ на историческия контекст на възникване, както и на други социолингвистични фактори, функциите на двуезичието във византийското и поствизантийско изкуство може да се разделят на три типа. Първият тип би могъл да бъде определен като функциониращ тип двуезичие, преобладаващо в периода на късното византийско изкуство.

Особеностите му се определят от нуждите на едно смесено славяно-гръцко население. При втория тип двуезичието е по-скоро асиметрично – при него нивото на втория език (обикновено гръцки) е по-ниско от това на основния език.

Последният тип двуезичие е фиктивно и е засвидетелствано в поствизантийски църкви в териториите на днешна Сърбия, България и Македония в периода XVI–XVII век.

**TWO NEW WORKS OF
ZAKHARII ZOGRAF**

Georgi Parpulov

Koutloumousiou 532 and 537, two Greek manuscripts copied on Mount Athos in 1851 and 1852, contain two miniatures by the Bulgarian icon painter Zakharii Khristovich Zograf (1810-1853).

АВТОРИТЕ В БРОЯ:

проф. д-р **Гюнтер Паулус Шименц**, емеритус, Киил, Германия, schiemenz@ac.uni-kiel.de
Prof. **Günter Paulus Schiemenz** Dr., Emetitus Professor, Universitet Kiel, Deutschland

проф. д-р **Бисерка Пенкова**, Институт за изследване на изкуствата при БАН, bpenkova@hotmail.com
Prof. **Bisserka Penkova** PhD, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

гл. ас. д-р **Албена Миланова**, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, milanova_albena@yahoo.com
Assist. Prof. **Albena Milanova** PhD, Sofia University “St. Kliment Ohridski”

д-р **Диана Косева**, главен уредник, Регионален исторически музей Велико Търново, toteva@museumvt.com
Diana Koseva Phd, Chief curator, Regional Museum of History Veliko Tarnovo

проф. д-р **Елисавета Мусакова**, Институт за изследване на изкуствата при БАН, emoussakova@gmail.com
Prof. **Elissaveta Moussakova** PhD, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

д-р **Георги Парпулов**, византолог, Пловдив, gpapulov@abv.bg
Georgy Parpulov PhD, byzantinist, Plovdiv

гл. ас. д-р **Мария Колушева**, Институт за изследване на изкуствата при БАН, m.kolusheva@gmail.com
Assist. Prof. **Maria Kolusheva** PhD, Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences

гл. ас. д-р **Цветан Василев**, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, cvasilev@uni-sofia.bg
Assist. Prof. **Tsvetan Vasilev** PhD, Sofia University “St. Kliment Ohridski”

доц. д-р **Александър Преображенский**, Московски държавен университет, transfiguration79@mail.ru
Assoc. Prof. **Alexandr Pereobrazhensky** PhD, Moscow State University